

ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ВАСИЛЯ СТУСА: СЕМАНТИКА, ПІДТЕКСТ І СМИСЛОТВОРЕННЯ

Жулинський М. Г.

(м. Київ)

ВАСИЛЬ СТУС: ГІДНІСТЬ І ЧЕСТЬ

*«Кожен митець, що хоче бути в суспільстві
знаменитим, мусить знати, що знаменитий
буде не він, а хтось інший з його ім'ям»*

Альбер Камю

Передусім ідеться про тлумачення вчинків і дій Василя Стуса як громадянина і поета, який жив болями, трагедіями і надіями рідного народу і саме в ім'я його майбутнього підняв свій голос, прирік себе на смерть. Поет відчув, що ним опановує якась нова нестримна сила, вона стимулює його до концентрації волі («Усе вбери у себе, все замкни, обперезавши обручем залізним свій безберегий розпач»), до відродження надії на повернення на шлях від смерті до життя.

Смерть трактується як моральне очищення і духовне відродження. Поступово в поетові визріває потреба осмислити, визначити й образно виразити своє, як на митця, як на художника, призначення і роль у цій драматичній ситуації. Підсвідомо закрадається думка про жертовність своєї, як художника, долі, про якусь свою фатальну приреченість, якій він повинен підкоритися і вже далі нести хрест, уготований долею і місією мученика. Спочатку ці ідеї ледве «прозирають» поміж рядками, але поступово міцніють, бо знаходять історичні аналоги, передусім із долею улюбленого ним Т.Шевченка, з долею М.Чернишевського, виходять на рівень символічних узагальнень: «Над цей тюремний мур, над цю журу // і над Софіївську дзвіницю зносить // мене мій дух. Нехай-но і помру – // та він за мене відтонкоголосить...».

Особливо важко переживає Василь Стус розлуку з дружиною і маленьким сином. Їхні образи виринають у снах, з'являються у темні безсоння, проступають на холодних мурах, запитують і кличуть, сповідають і знесилюють почуття болю серця до німих, безслізних скорбот: «Ти є в мені. І так пробудеш вічно, // свічо моя пекельна. У біді, // вже напівмертвий, я в

тобі єдиній // собі вертаю певність, що живий, // і жив, і житиму, щоб пам'ятати // нещастя щастя і злигоднів розкоші, // як молодість утрачену свою, // жоно моя загублена!» («Ти десь живеш на призабутім березі...»).

Поет переживає екзистенційну вину, бере на себе, на свою совість, на свою душу вину за те, що порушено загальний порядок існування його родини.

*Летять на мене сто людських жалів –
тонкоголосих стил – і душу ранять
батьки, дружина, син, сестра. Кохані,
о як я вами душу обболів
єдиною горючою сльозою
по чорних ваших бідах і по днях
безкрайої розлуки
(«Летять на мене сто людських жалів...»)*

Провину свою Василь Стус усвідомлює, бо справді порушений звичний порядок буття. Але ця провина не є його провиною, це не особиста його вина – політична система спровокувала появу у свідомості ув'язненого поета докорів сумління за вимушену розлуку із сім'єю, із творчістю, з Україною, викликала безмір душевних мук за «одне прощання понадмірне – з Вітчизною, зі світом, із життям».

Інтенсивне внутрішнє життя і сувора реальність унормованого, пов'язаного приписами, обов'язковостями, заборонами буття боляче перетиналися, викреслюючи іскри гніву, протесту, відчаю, зневіри. Але чи могло бути інакше? За власним визначенням, Стус був «примусово приріднений» до якогось мовчазного сфінкса, який не здатен збагнути рій думок поета, що ними він бомбардує щодня, щогодини його кам'яну твердь. Пам'ятаймо: «Біда так тяжко пише мною, // так тяжко мною пише біль». Саме біль пише поетом, а не закута в систему світоглядних засад ненависть чи злоба.

Митець боїться без міри ожорсточитися, адже усвідомлює й намагається умиротворити свої почуття, опанувати цільність світосприйняття, відчутти поетичну гармонію буття, наповненого високим смислом, він дедалі частіше задумується над необхідністю узагальнення життєвого свого шляху і наближенням його фізичного завершення. Відчуває, що як поет, як духовна субстанція він незнищений, тому заглиблюється у мотиви своєї поведінки, потерпає про збереження честі, внутрішньої порядності, особливо про те, щоб його вірші як документи художницького життя були щирими, відзначалися підвищеною образною лаконічністю: «Як добре те, що смерті не боюсь я // і не питаю, чи тяжкий мій хрест, // що перед

вами, судді, не клонюся// в передчутті недовідомих верст,// що жив, любив і не набрався скверни, // ненависті, прокльону, каяття. // Народе мій, до тебе я ще верну, // як в смерті обернуся до життя// своїм стражденним і незлим обличчям.// Як син, тобі доземно уклонюсь// і чесно гляну в чесні твої очі// і в смерті з рідним краєм поріднюсь».

Вірші народжуються на тих рівнях душевних злетів і зламів, які відповідали його внутрішнім станам. Переживається, скажімо, реальна ситуація, пов'язана з ущемленням гідності поета або з свавільним рішенням табірною начальства, а коли вона трансформується в поетичний образ, то реальна подія опиняється в символічному ореолі і мимоволі дістає знак узагальнення, а отже – здатність перенесення уявою читача на інший, як правило, вищий рівень – вже аніскільки не поодинокого факту.

У творчості поета переважають вірші-настрої, вірші-переживання, глибока внутрішня робота думки зумовила підвищену образну місткість і прозорість синтетичного узагальнення. Більшість його віршів відзначається різноманітністю ритму, інтонаційною і мелодичною гнучкістю, вони вичерпно передають порухи душі та відкривають нові грані поетичної думки.

Водночас митець тяжіє до нагромадження образів у творах, прагне до смислової «надбудови» звичних слів і образів, особливо – до концентрації смислу шляхом нарощення слова («додосвітки і надсмеркання», «наверх, наниз, пажиття і паскін», «смертеіснування і життесмерть», «світ притужний», «пустеля молодощасть», «усевитончуваний крик», «обнавісніла всенищівність роду», «всевидюща доля», «сторчоголовий світ», «рвань всеперелетів» та ін.) або розриває слова і переносить смисл на новий рядок з метою посилення змістової енергії й чіткішої акцентації думки. Та передусім вражає у поезії Василя Стуса повна розкутість почуттів, безжальне вивільнення болю – без озирань, як на межі життя і смерті, без бажання повернутися назад, у життя.

І хоча він просить Бога сподобити високого завершення земного буття, проте сумніви щодо його жертвовності зринають в його душі: «Довкола вистигла земна товща. // Я магма магми, голос болю болю.// Що ж ти надбав? Увесь у ґрунт угруз.// З семи небес упав сторч головою.// А справді, є десь небо над тобою – // за кучугурами камінних друз?» («Ще трохи краще край Господніх брам...»). Мотиви Шевченкових поезій, що дедалі частіше вплітаються в настрої його поезій, повторюючи нерідко й образний ряд, і ритмомелодіку вірша, звучать все елегійніше, немов поет свідчить про когось іншого, долю якого він «вчитує» з душі зболілої і пригаслої: «Втечу од світу й дамся самоті, // заслуханий, мов кинута бандура // останнім бандуристом у степу. // Хай мною вишумовують вітри, // могили тужать і Дніпро далекий // в низькі баци всиляє хлюпіт свій».

В поетовій свідомості поступово утверджується думка про вищу доцільність страждань, бо гіркі переживання і різкі перепади настроїв, мрій, спогадів викрешували іскри поезії. «Благословляю твою сваволю, // дорого долі, дорого болю. // На всерозхресті люті і жаху, // на всепрозрінні смертного скрику // дай, Україно, гордого шляху, // дай, Україно, гордого лику» («Уже Софія відструменіла...»).

Образ «дороги долі», «дороги болю» виводить стихію подій реального буття на рівень логічної закономірності, навіть якогось месіанського призначення власної життєвої долі, хоч, безперечно, Стус не прирікав себе задалегідь на жертовність. Обставини життя мимоволі визначили саме такий драматичний розвиток подій, і поет захопився, мов за рятівну «зелену паличку», за це страдницьке своє покликання: «Сховатися од долі – не судилось. // Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя. // І ось ти – все, // що снилось як смертеіснування й життєсмерть. // Тож іспитуй, як золото, на пробу // коханих, рідних, друзів і дітей: // а чи підуть крізь сто твоїх смертей тобі услід? // А чи твою подобу збагнуть – // бодай в кінці життя? // Чи серцем не жахнуться од ознобуна цих всебідах? // О, коли б знаття... («Сховатися од долі – не судилось...»)). Він визнає свою фізичну здоланість і приймає її стоїчно, як фатум.

Водночас це відчуття смертеприреченості захоплює його, втішає й допомагає усвідомити вищу доцільність того, що сталося. Жертовність розпросторюється на все, чим жив поет, навіть більше того – «вимагає» повсякчасної поживи, аби цей вогонь розгорявся і підтримував багаття поетичного палахкотіння. І «мука жертовна, і жертовна молитва, жертовна клятьба, жертовна любов і прокльони» – вивищують його над реальним станом речей, виправдовують і певною мірою ослаблюють фізичні страждання, гоять хворобливі стани, руйнують межу між філософським примиренням зі смертю і природним інстинктом збереження життя.

Стус Д. В.
(м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ПОЕТА

Вміння тримати планку вимог внутрішнього світу до своїх учинків – «гідно/не гідно» – на захмарній висоті й дозволило Василеві Стусу в історичних умовах другої половини ХХ віку достойно витримати всі